ХОРХЕ ЛУЇС БОРХЕС

БЕЗСМЕРТНИЙ

Соломон говорить: "Немає на світі жодної нової речі". Отже, як Платон уявляв собі, що всяке пізнання — це лиш пригадування, так Соломон говорить протилежне, що всяка новина — це тільки забуття.

Френсіс Бекон, "Есе", 1. VIII.

У Лондоні на початку липня 1929 року антиквар Джозеф Карта-філус зі Смірни подарував принцесі Люцінзі "Іліаду" в перекладі Попа (1715—1720)—шість невеличких томиків. Беручи їх, принцеса обмінялася з антикваром кількома словами. Вона розповідає, що антиквар був виснажений, землистий, з сірими очима і сивуватою бородою, з на диво невиразним обличчям. Вільно і невимушено розмовляв він різними мовами, за кілька хвилин з французької перейшов на англійську, з англійської на таємничу суміш іспанської з Салонік і португальської з Макао. В жовтні принцеса почула від одного з пасажирів "Зевса", що Картафілус помер на кораблі, пливучи додому, до Смірни, і що поховано його на острові Іос.

В останньому томі "Іліади" принцеса знайшла цей рукопис. Оригінал написаний по-англійськи і рясніє латинізмами. Подаємо його дослівний переклад.

I

Наскільки пригадую, мої поневіряння розпочалися в одному з садів у Фівах Стобрамних, за часів імператора Діоклетіана. Я воював (без слави) у недавніх єгипетських війнах, був трибуном легіону, що стояв у Вероніці, якраз навпроти Червоного моря; лихоманка і магія вигубили багатьох воїнів, яких великодушно помилувала криця. Маври були

переможені; земля, яка раніше належала бунтівним містам, була довічно присвячена плутонічним богам. Повержена Александрія марно благала імператора про милосердя; легіони тріумфували майже рік, але я встиг тільки глянути в обличчя Марса. Те, що я не відчув усіх жахів війни, мучило мене, і, може, саме тому я й кинувся крізь страхітливі неосяжні пустелі на пошуки таємничого Міста Безсмертних.

Поневіряння мої розпочалися, як уже я згадував, в одному з садів у Фівах. Всю ту ніч я не міг заснути, бо шось виборювалось у моєму серці. Ще перед світанком я піднявся. Раби мої спали, місяць був такого самого кольору, як і пісок. Якийсь вершник, змучений і закривавлений, під'їжджав зі сходу. За кілька кроків од мене він упав з коня. Кволим голосом, задихаючись, спитав мене, як називається ріка, що омиває мури міста. Я відповів, що це Єгипет, який живиться дощами. "Я шукаю іншу ріку, — мовив він сумно, — таємничу ріку, яка очищає людей від смерті". Стікаючи темною кров'ю, він сказав мені, що його батьківщина — у горах, аж за Гангом. Від співвітчизників своїх він чув, що далеко-далеко на заході, там, де кінчається світ, є ріка, вода якої дає людині безсмертя. А на другому боці ріки лежить Місто Безсмертних; пишне воно своїми чудовими балюстрадами, амфітеатра-ми й храмами.

Ще не зійшла ранкова зоря, як він помер, а я надумав розшукати Місто Безсмертних і ріку. Кілька мавретанських в'язнів на тортурах підтвердили оповідь подорожанина; хтось згадав Єлісейські поля на краю світу, де люди живуть вічно; хтось інший — вершини, на яких народжується Пактол 1 і мешканці яких живуть по сто років. В Римі я розмовляв з філософами, котрі вважали, що продовження життя людей є продовженням їхньої агонії і множенням їхньої смерті. Я не знаю, чи вірив сам коли-небудь в існування Міста Безсмертних; проте в той час мені вистачило рішучості відшукати його. Флавій, проконсул Гетулії, дав мені двісті воїнів на цю справу. Я завербував також найманців, які сказали, що добре знають дорогу в той край і які згодом утекли перші.

Пізніші події майже витіснили з моєї пам'яті спогади про перші дні нашого походу. Вирушили ми з Арсіноя і незабаром опинились у

розпеченій пустелі. Проминули країну троглодитів, котрі їдять змій і не вміють розмовляти; країну гарамантів, у яких спільні жінки і які харчуються м'ясом левів, країну аугілів, для яких єдиною святинею є Тартар. Ішли ми й іншими пустелями, де пісок чорний, де мандрівець змушений подорожувати у нічний час, бо вдень сонце обпікає вогнем. Здалеку я побачив гору, що дала ім'я Океанові: на її схилах росте гостролист, який знешкоджує отруту; на вершині її живуть сатири, дикий, кровожерний і розпусний люд. Нам здалося неймовірним, щоб у такому варварському оточенні, де земля народжує потвор, могло ховатися Місто Безсмертних. Ми посувалися далі, бо повернутись назад було б для нас ганьбою. Деякі сміливці спали, підставивши обличчя місячному сяйву — їх згубила лихоманка; інші, тамуючи спрагу смердючою водою з цистерн, напилися до божевілля й смерті. Дехто з воїнів утік, а решта згодом збунтувалася. Я втихомирював їх рішучими й суворими заходами. Я чинив правильно, але один центуріон сказав, що бунтівники (які жадали помсти за те, що одного з них розіп'яли на хресті) готують мені смерть. Я утік з табору з кількома воїнами, що були мені вірними. У пустелі я загубив їх серед піщаних горбів і довгої ночі. Бронзова стріла поранила мене. Кілька день я блукав, шукаючи води; а може, то був один день, до нескінченності збільшений сонцем, спрагою і страхом перед спрагою. Вибирати до-

рогу я довірив своєму коневі. На світанку далина наїжачилась пірамідами і вежами. Мене мучила жага — снився невеличкий і прозорий лабіринт: всередині лабіринту я бачив глек з водою, руки мої майже торкались його, але такі заплутані і покручені були повороти, що я знав — помру раніше, ніж дотягнуся до того глека.

II

Коли я виринув нарешті з того страхіття, то побачив, що лежу із зв'язаними руками у довгастій камінній печері з домовину завбільшки, вирубаній у якийсь надлюдський спосіб у схилі гори. Схил був вологий,

вигладжений швидше часом, ніж якоюсь цілеспрямованою дією. Серце в мене болісно калатало; груди палила спрага. Я вихилився з печери і слабо крикнув. Під горою безшумно котив свої води каламутний потік, пробиваючись крізь нечистоти й пісок; а на тому березі ясніло в промінні (вечірнього, а може, раннього) сонця Місто Безсмертних. Я побачив мури, склепіння, будинки і вежі. Стояло місто на камінному крузі. На горі вдалині рясніли печери, подібні до тієї, в якій лежав я. В піску чорніли не надто глибокі колодязі. З печер і колодязів вилазили люди — голі, з сірою шкірою, з закустраними бородами. Здалося мені, що я пізнаю їх: належали вони до тваринного поріддя троглодитів, які населяють узбережжя Аравійської затоки і ефіопські гроти, не здивувало мене й те, що вони не розмовляють і що їдять змій.

Нестерпність спраги зробила мене зухвалим. Роздивившись, що лежу в якихось тридцяти ступнях від підніжжя, я, заплющивши очі, — руки в мене були зв'язані за спиною, — скотився униз. Занурив скривавлене обличчя в темну воду. Пив так, як п'ють звірі. Перед тим, як знову поринути в сон і марення, невідомо чому, я проказав по-грецькому: "Люд багатої Зелеї, що Езепу чорну воду п'є..."

Не знаю, скільки днів і ночей пролинуло наді мною. Зболений, нездатний вернутися до печери, голий, на байдужому піску, я дозволив місяцеві й сонцю бавитись моєю нещасною долею. Марно просив я їх, щоб наслали на мене смерть. Проте якогось дня гострим каменем я розрізав свої пута. Іншого дня я встав і спромігся випросити або й поцупити — я, Маркус Фламініус Руфус, військовий трибун одного з легіонів Риму — свій перший шматок огидного, ненависного мені змііїного м'яса.

Шалене бажання побачити Безсмертних, торкнутися надлюдського Міста, майже позбавило мене сну. Ніби вгадавши мої наміри, не спали й троглодити: спочатку мені здавалося, що вони мене охороняють, потім, що перейнялися моїм неспокоєм, як можуть перейнятися собаки. Щоб залишити їхнє варварське селище, я вибрав найлюдні-ший час — годину, коли западав вечір, коли всі троглодити вибиралися з печер та

колодязів й невидющими очима вдивлялися у захід. Я голосно помолився, не для того, щоб привернути до себе божу ласку, а для того, щоб налякати плем'я гучними словами. Тоді перетнув потік по піщаних мілинах і попростував до Міста. Збентежено услід за мною пішло двоє чи троє людей. Вони були (як і інщі з їхнього роду) дрібні на зріст і не викликали страху, а саму лиш огиду. Мені довелося обминути кілька нерівних западин, що скидалися на каменярні; засліплений величністю Міста, я уявляв, що до нього йти зовсім близько.

Аж опівночі ступив я на чорну тінь його мурів. Мене охопив священний трепет. Настільки відворотними для людини є новизна і пустеля, що я зрадів, помітивши одного з троглодитів, який ішов слідом за мною до кінця. Я заплющив очі і чекав (не засинаючи), аж поки заясніє день.

Я вже казав, що Місто стояло на камінному крузі. Цей круг був подібний до крутої скелі; заввишки він був такий же, як і мури. Дарма я пришвидшував ходу — на чорній основі не було найменшої нерівності, а стіни здавалися глухими — в них не виднілось жодних дверей. Немилосердна спека змусила мене сховатися в якусь печеру; там я побачив колодязь, а в ньому сходи, що вели круто вниз у темряву. Я спустився; серед хаосу глухих галерей набрів на просторе кругле підземелля, ледве помітне. В цьому підземеллі було дев'ять дверей — вісім з них вели до лабіринту, який зрештою приводив у те саме підземелля; дев'яті двері вели до іншого підземелля — теж круглого. Я не звертав уваги, скільки було їх, отаких підземних круглих залів — мої нещастя і неспокій душі їх примножили. Тиша стояла ворожа і майже мертва; ні шереху, ні шелесту в цих глибоких камінних лабетах, окрім підземного вітру, походження якого було мені незрозумілим; в щілинах безшумно губились краплини іржазої води. Хоч як було мені моторошно — незабаром я призвичаївся до цього химерного світу; здавалось неймовірним, що може існувати щось інше, ніж підвали, обладнані дев'ятьма дверима, великі підвали, що розгалужуються. Я не пригадую, чи довго ходив отак підземеллями; знаю лише, що якось сплутав, у

ностальгічній тузі, бридке селище варварів і своє рідне місто, повите виноградниками.

В глибині одного з ходів несподівано перепинила мені дорогу стіна, і десь згори упав на мене промінчик світла. Я підвів засліплені темрявою очі — і на карколомній, неймовірній височині побачив цятку неба, такого блакитного, що воно могло здатися мені пурпуровим. У стіні були залізні східці. Я став підійматися ними. Вряди-годи зупинявся,— не відпочити, хоч і зовсім знесилів,— а виплакатись. Це були радісні сльози. Я бачив шпилі веж і астрагали, фронтони і куполи — безліч пишнот з граніту і мармуру. Я підіймався, залишаючи позаду сліпий обшир чорних лабіринтів, вплутаних у світлосяйне Місто.

Нарешті я вибрався у щось на зразок невеличкої площі, точніше — у внутрішній двір, його оточував єдиний будинок неправильної форми, неоднакової височини, з куполами та колонами. Перш за будь-які інші риси цієї неймовірної споруди, мене приголомшила прадав-ність її походження. Я відчув — вона давніша за людей, давніша за землю. Ця знаменна прадавність хоч у певний спосіб і жахала око, але, здалося мені, була доказом праці безсмертних робітників. Спершу обережно, потім байдуже, зрештою у відчаї блукав я сходинками і хідниками цього чудернацького палацу. Згодом я дізнався, що ширина і висота кожної із сходинок були різні; тим-то я так і знемігся. "Цей палац збудували боги", — промайнула в мене думка. Обдивившись порожні зали, я поправився: "Боги, що збудували оце, померли". Помітивши химерність побудови, я сказав собі: "Боги, що збудували оце, були божевільні". Проказав я це, добре пам'ятаю, з якимось незрозумілим осудом, що скидався на докір сумління, з більшим жахом розумовим, ніж зі страхом чуттєвим. До враження про неймовірну давність, споруди додались інші — про її нескінченність, про її діот-ворність, про її цілковиту безглуздість. Я пробився крізь лабіринт, але ясне Місто Безсмертних налякало і відштовхнуло мене. Лабіринт — приміщення, призначене, щоб заплутати людину; його побудова, щедра на симетрію, підпорядкована цій меті. У цьому палаці, який я досить поверхово оглянув, побудова не мала мети. Навсебіч розбігалися глухі коридори; вікна були на недосяжній височині;

розкішні двері вели або в нішу, або в колодязь; я бачив дивовижні зворотні сходи, з поручнями і сходинками, збудованими знизу. Інші ж, щільно припасовані до якоїсь монументальної стіни, не вели нікуди, після двох чи трьох звивин гублячися у високій темряві купола. Не має значення, чи всі ці описи — точні: адже я знаю, що за багато років мої страшні сни втратили детальність; зараз я не можу сказати, що та або інша риса це точне відтворення дійсності чи форм, від яких я божеволів ночами. "Це Місто,— думав я,— неймовірно жахливе; вже саме те, що воно існує і триває в часі, хоч і лежить посередині таємничої пустелі, отруює минуле, отруює майбутнє, якоюсь мірою компрометує навіть зорі. Доки воно існуватиме, ніхто в світі не зможе осягнути своєї мети й бути щасливим". Я не хочу його описувати; хаос різноманітних слів, — тіло тигра або бика, в якому потворно кишать, ненавидячи одне одне, зуби, нутрощі й голови, — може (якоюсь мірою) дати про нього приблизне уявлення.

Не пригадую детально, як я повертався, пробираючись запилюженими й вогкими підземеллями. Єдине знаю; не полишав мене страх, що вийду до останнього лабіринту, який приведе мене знову до огидного Міста Безсмертних. Нічого більше згадати не можу. Це забуття, зараз непереборне, було почасти зумисним, а почасти обставини моєї втечі були такі, що якогось дня, не менш забутого теж, я вирішив забути їх.

III

Ті, хто уважно читав оповідь про мої поневіряння, пам'ятають, що один чоловік з племені троглодитів ішов за мною вслід, як ішов би собака, до нерівної тіні мурів. Вийшовши з останнього підземелля, я побачив його біля входу печери. Він лежав на піску, незграбно викреслюючи і стираючи на ньому низку химерних знаків, схожих на літери зі снів, які ти ось-ось зрозумієш, але, які в останню мить зливаються. Спочатку я був подумав — він намагається написати щось якимись варварськими письменами, але потім зрозумів: безглуздо уявляти собі, що люди, які не навчились розмовляти, можуть писати: До того жоден зі знаків за формою не нагадував інший, що виключало

навіть віддалену можливість вважати їх символічними. Троглодит креслив їх, розглядав і поправляв. Зненацька, ніби йому набридла ця гра, він стер усе рукою. Глянув на мене, але, здається, не впізнав мене. Незважаючи на це, я відчув таке полегшення (чи така велика і страхітлива була моя самотність), що дозволив собі подумати: цей недорозвинений троглодит, який дивиться на мене біля входу в печеру, очікував мене тут. Сонце цілий день пряжило рівнину; коли ми під першими зірками прямували назад у селище, пісок у нас під ногами був гарячий. Троглодит ішов попереду; цієї ночі я вирішив спробувати навчити його розрізняти, а при нагоді й повторювати деякі слова. Собака і кінь (міркував я) спроможні на перше, багато з птахів, як ось Цезарів соловей,— на друге. При всій обмеженості, яку може мати сприймання лкЗдини, мозок її завжди сильніший за мозок тварини.

Покірність і ницість троглодита викликали в моїй пам'яті образ Аргоса, старого, конаючого пса з "Одіссеї", і я назвав троглодита Аргосом, і намагався привчити його до цього імені. Ніяк це мені не вдавалося. Хитрощі, рішучість, упертість — все було намарне. Нерухомий, з безвільним виразом очей, він, мабуть, не сприймав звуків, які я намагався вбити йому в пам'ять. Був за кілька кроків від мене, а здавалось, знаходиться дуже далеко. Лежачи на піску, схожий на невеличкого напівзруйнованого сфінкса, він давав небесам обертатися над ним од початку дня до початку ночі. Я не міг повірити, що не досягну бажаного. Згадав ефіопську легенду про мавп: вони нібито не розмовляють навмисне, щоб їх не примусили працювати. Отже, ймовірно, що й Аргос мовчить зі страху чи підозрює щось недобре. Від цього уявлення я перейшов до інших, ще дивовижніших. Подумав, що Аргос і я належимо до різних світів; що наші сприймання однакові, але що Аргос комбінує їх по-іншому і будує з їхньою допомогою інші уявлення про предмети; що, може, для нього нема предметів, а є лиш запаморочлива і тривала гра надзвичайно коротких вражень. Я думав про світ без пам'яті, без часу; уявив собі існування мови, в якій нема іменників, мови з безособовими дієсловами і невідмінюваними прикметниками. Ось так умирали дні, а з днями роки, але щось подібне до щастя сталося одного ранку. Випав дощ, рясний і повільний.

Ночі в пустелі бувають холодні, але ця була вогняна. Снилося мені, що якась ріка Фессалія (у її води я кинув золоту рибину) піднялася, щоб омити мене; я чув, як вона підступає по червоному піску і чорному камінню; холодне повітря й одноманітний шум дощу розбудив мене. Голий побіг я привітати його. Ніч минула під жовтими хмарами, троглодити, не менш щасливі, ніж я, підставляли тіла свої цілющій зливі майже в екстазі. Вони здавалися жерцями, яких пойняло божество. Аргос вищав, підвівши очі до неба, струмені води спливали по його обличчю; але не тільки води (про це я довідався згодом), а й сліз. "Аргосе! — гукнув я. — Аргосе!"

1 тоді, з лагідним захопленням, ніби відкриваючи щось втрачене і забуте дуже давно, Аргос пробелькотів: "Аргос, пес Одіссея". І потім, так само не дивлячись на мене: "Цей пес лежить на гноїську".

Ми легко сприймаємо реальність, можливо, тому, що передчуваємо — нема нічого реального. Я спитав його, що він знає про "Одіссею". Він ледве говорив по-грецькому, я мусив повторювати запитання.

"Дуже мало,— сказав він.— Менш, ніж найбідніший рапсод1. Минуло вже тисячу сто років, відколи я її склав".

IV

Того дня я все зрозумів. Троглодити були Безсмертними; потік із водою, повною піску, був Рікою, яку розшукував вершник. Що ж до міста, слава про яке докотилась аж до Гангу, — минуло вже дев'ять століть з часу знищення його Безсмертними. З його руїн вони збудували на тому самому, місці безглузде місто, яке я оглянув: щось на зразок пародії чи протилежності і водночас святині ірраціональних богів, які керують світом і про яких ми нічого не знаємо, крім хіба, того, що вони не схожі на людей. Споруда ця — останній символ, який дозволили собі Безсмертні; вона знаменувала етап, на якому, переконавшись, що кожне починання — безплідне, Безсмертні постановили жити для чистої думки.

Поставили будівлю, забули про неї і пішли жити в печери. Заглцблені в роздуми, вони майже не помічали зовнішнього світу. .

Про все це оповів мені Гомер — в спосіб, яким розмовляють з дитиною. Розповів про свою старість і про останню мандрівку — він звершив їц.як Одіссей, щоб дістатись до людей, що не знають моря, не їдять солоного м'яса і не мають уявлення про весло. Прожив тисячоліття в Місті Безсмертних. Коли місто було знищено, порадив закласти те, друге. Нічого дцвного: оповідають, що, оспівуючи війну з Іліоном, він згодом уславив війну жаб з мишами. Був він, як бог, що, створивши космос, потім створив хаос.

Бути безсмертним — не так-то вже й незвично; крім людини, всі звірі безсмертні, бо не усвідомлюють смерті; знати, що ти безсмертний — це щось страшне, незбагненне для богів. Я помітив, що всупереч численним релігіям, впевненість у безсмерті — надзвичайно рідкісне явище. Ізраїльтяни, християни і мусульмани проголошують безсмертя, але повага, яку складають першому життю, доводить, що єдино в нього вони вірують,— бо призначають всю нескінченність життя наступного на кару чи винагороду за це перше. Мудрішим здається мені коло в деяких релігіях Індостану; в тому колі без кінця й початку кожне життя є наслідком попереднього й породжує наступне, але жодне не визначає їх у сукупності... Навчена віковою практикою республіка безсмертних людей осягнула досконалість терпимості і майже байдужості. Вони знали, що в нескінченному плині часу на долю кожної людини випадає все. Завдяки своїм колишнім чи майбутнім достоїнствам кожен вартий всієї доброти, але водночас і всієї зневаги через свою нікчемність — в минулому чи в майбутньому. Як в азартних іграх парні й непарні цифри тяжіють до рівноваги, так само анулюються і підправляють одне одного розум і дурість, і, можливо, грубувату "Поему про Сіда" врівноважує один лише епітет з "Еклог" чи єдина сентенція Геракліта. Найпобіжніша думка підпорядковується невидимому обрієві і може увінчати чи уславити якусь таємну форму. Чув я про таких" що чинили зло, яке в наступних століттях обернулось на добро або було ним для вже померлих... Коли розглядати їх у такий спосіб, усі наші вчинки — слушні,

але водночас і не варті уваги. Немає заслуг моральних чи інтелектуальних. Гомер створив "Одіссею"; якщо закладемо нескінченний час з нескінченною кількістю умов і варіантів, не написати, хоча б один раз, "Одіссеї" — неможливо. Ніхто не є кимось, одна безсмертна людина є всіма людьми. Я, Корнеліус Аг-ріппа, — бог, герой, філософ, демон і водночас світ, а це лиш мало-приємний спосіб сказати, що я не існую взагалі.

Поняття світу як системи досконалих компенсацій справило величезний вплив на Безсмертних. Передусім зробило їх несприйнятливими до співчуття. Я вже згадував про старовинні каменярні, що перетинали пустелю на другому березі; один із Безсмертних упав у найглибшу з них; він не міг собі заподіяти якоїсь шкоди ані вмерти, але палила його спрага; доки кинуто йому мотузку, минуло сімдесят років. Не цікавила Безсмертних також і їхня власна доля. Тіло було покірливим домашнім створінням, і йому вистачало щомісяця як милостині — кількох годин сну, трохи води і шматка м'яса. Хай не намагаються понизити нас до звичайних аскетів. Немає приємності, складнішої за мислення, і ми йому цілком віддавалися. Часом якийсь надзвичайний подразник повертав нас зовнішньому світові. Як, приміром, цього ранку — прадавня, елементарна радість від того, що пішов дощ. Правда, такі хвилини траплялися зрідка, всі Безсмертні були здатні на погірдливий спокій; я запам'ятав чоловіка, який ніколи не зводився на ноги: птах звив гніздо на його грудях.

Серед висновків з доктрини, яка проголошує, що немає нічого не врівноваженого іншим, існує один, невеликої теоретичної ваги, який схилив все ж нас наприкінці чи на початку X століття розійтися по поверхні землі, його можна висловити так: "Існує ріка, що її води дають безсмертя; отже, в якійсь країні мусить бути ріка, що його знищує". Кількість рік не є нескінченна. Безсмертний мандрівник, який обійде світ, колись та нап'ється з усіх річок. Вирішили відшукати ріку, яка відбирає безсмертя.

Смерть (або натяк на неї) робить людей вартісними й гідними жалю. Люди хвилюють, бо щось у них є від привидів; кожен людський вчинок може бути останнім; кожне обличчя мусить стертися, як обличчя, що ми бачимо в сновидіннях. Все серед смертних набуває вартості як безповоротне і залежне від випадку. Серед Безсмертних, навпаки, кожен вчинок (і кожна думка) — це відлуння інших, що вже були в минулому, або запорука інших, які в майбутті (до безконечності) знову його (чи її) повторюватимуть. Немає речі, яка не була б ніби відображена в безлічі дзеркал. Ніщо не може трапитись лише один раз, ніщо не має безперечної вартості. Все урочисте, все;,, освячене обрядами, — не стосується Безсмертних. Гомер і я розійшлися у брамах Танжеру; здається, ми не попрощались.

V

Я побачив нові королівства, нові імперії. Восени 1066 року я бився на мосту під Стамфордом, не пам'ятаю вже, чи в лавах Гарольда, якого спіткала там лиха доля, чи в лавах того нещасливця Хараль-да Хардрада, який виборов шість п'ядей англійської землі, а може, трохи більше. В сьомому столітті за літочисленням Хіджри, в передмісті Булака, неспішним каліграфічним письмом, на мові, яку я забув, абеткою, якої вже не знаю, я переписував сім подорожей Сіндбада й історію міста Бронсе. У дворі в'язниці в Самарканді я багато грав у шахи. В Біканері займався астрологією, як і в Чехії. 1638 року побував у Колошварі, а пізніше в Лейпцігу. В Абердіні 1714 року я замовив собі шість томів "Іліади" Попа; знаю, що не раз з насолодою повертався до них. Близько 1729 року дискутував про походження цієї поеми з одним професором риторики, який звався, наскільки пам'ятаю, Джамбаттіста; його докази здалися мені неспростовними. Четвертого листопада 1921 року пароплаву "Патна", який віз мене до Бомбея, довелося кинути якір в одному з портів на узбережжі Ерітреї!. Я вийшов на берег; пригадав собі колишні, давно минулі дні, проведені тут над Червоним морем, коли я був римським трибуном і лихоманка, магія та неробство мучили моїх солдатів. Неподалік я помітив чисту воду; покуштував її, спонуканий звичкою. Давно не відчуваний біль видався мені дуже гострим. З

недовірою, спокійний і щасливий, приглядався я до повільного утворення неоціненної краплі крові. "Я знову смертний, — повторював сам до себе, — знову подібний до всіх людей". Тієї ночі я не спав до ранку.

...Сплинув рік, і я переглянув ці сторінки. Переконався, що все це було насправді, але водночас помітив ніби щось фальшиве. Мені здається, що я відкрив причину цієї фальші. Опишу її; якщо сприймуть це* за фантастику — байдуже.

Історія, яку я оповів, видається нереальною, бо в ній змішуються випадки з життя двох різних людей. У першому розділі вершник хоче дізнатися назву ріки, що омиває мури Фів; Фламініус Руфус, який перед тим дав місту епітет Стобрамні, каже, що ріка зветься Єгипет; жоден з цих виразів для нього не характерний, а підходять вони швидше Гомерові, який в "Іліаді" називає Фіви стобрамними, а в "Одіссеї" вустами Протея й Одіссея незмінно називає Ніл Єгиптом. У розділі другому римлянин, п'ючи воду безсмертя, вимовляє якісь слова по-грецькому; слова ті належать Гомерові, і їх можна знайти в кінці відомого переліку кораблів. Пізніше, в химерному палаці, каже про "осуд, що скидався на докір сумління"; слова ці походять від Гомера, який і запроектував цю потворну споруду. Такі аномалії занепокоїли мене; інші, естетичного плану, дозволили дізнатись правду. Містить її останній розділ; там написано, що я бився під Стамфордом, що переписував у Булаку мандри Сіндбада-мореплавця і замовив собі в Абердіні англійську "Іліаду" Попа. Жодне з цих свідчень не викликає сумніву; показовий самий факт їх наголошення. Перше з них свідчить, що це людина військової професії, але пізніше помічаємо, що оповідач акцентує не воєнні справи, а людські долі. Подальші факти викликають ще більший подив. Неясна первопричина, що змусила мене їх занотували; я зробив це, бо знав — вони чимось знаменні. Оповідані римлянином Фламініусом Руфусом, вони такими бути не можуть. Натомість такими вони є, оповідані Гомером; дивно було б, якби цей останній копіював у тринадцятому столітті пригоди Сіндбада, іншого Одіссея, й відкривав по перебігу стількох віків у якомусь північному королівстві, та ще й якоюсь

варварською мовою форми своєї "Іліади" 1. Коли наближається кінець, в пам'яті немає вже образів, спогадів,— лишаються самі слова. Тож нічого дивного, що час переплутав слова, які колись були властиві для мене, зі словами, що належали комусь, хто мандрував зі мною стільки століть. Я був Гомером; невдовзі буду Ніким, як Одіссей; невдовзі буду всіма: буду мертвий.

Постскриптум 1950 року. Серед коментарів, які викликала попередня публікація рукопису, найцікавіший, і напевне не найвічливіший, називається "A Coat of Many Colours" (Манчестер, 1948); це праця завзятого пера доктора Наума Кордоверо. Налічує вона близько ста сторінок, йдеться там про грецькі компіляції, про компіляції з давньолатинської, про Бена Джонсона, який змалював своїх сучасників, користуючись цитатами з Сенеки, про твір "Virgilius evangeli

1 Ернесто Сабато вважає, що Джамбаттіста, який дискутує на тему походження "Іліади" з антикваром Картафілусом, — Джамбаттіста Віко; цей італієць захищав думку, що Гомер — постать символічна, як, приміром, Плутон чи Ахіллес (прим, автора).

cans" Александра Росса, про ідеї Джорджа Мура й Еліота і, нарешті, про "оповідання, що приписується антикварові Джозефу Картафілу-су". Він виявляє у першому розділі невеликі інтерполяції з Плінія ("Historia naturalis", V, 8); у другім — з Томаса Де Квінсі ("Writings", I, 439); у третьому — з одного листа Декарта до посла ГГера Шану; у четвертому — з Бернарда Шоу ("Back to Methuselah", V). З тих вкраплень чи плагіату він робить висновок, що весь документ — апокриф.

Як на мене, такий висновок — безпідставний. "Коли наближається кінець, — написав Картафілус, — в пам'яті немає вже образів, спогадів, — лишаються самі слова". Слова, слова, несуттєві і покалічені, чужі слова, були вбогою милостинею, яку полишили йому години і століття.

З іспанської переклав Юрій ПОКАЛЬЧУК